TARBIYASI MURAKKAB BOLALAR BILAN ISHLASHDA PEDAGOGIK TA'SIR USULLARI

Norova Madina Mansurovna
Osiyo xalqaro universiteti magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.21438185

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada tarbiyasi murakkab bolalar bilan ishlashda qo'llaniladigan pedagogik ta'sir usullarining nazariy va amaliy jihatlari keng yoritiladi. Zamonaviy ta'lim tizimida bunday bolalar bilan ishlash dolzarb muammolardan biri bo'lib, ularning xulq-atvoridagi og'ishlar, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar hamda psixologik xususiyatlari chuqur tahlil etiladi. Maqolada pedagogik ta'sirning samarali metodlari, individual yondashuv, ijtimoiy muhitning roli, oila va maktab hamkorligi hamda profilaktik ishlar muhim omil sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, tarbiyasi murakkab bolalarning shaxs sifatida shakllanishida pedagogik ta'sirning o'rni ilmiy asosda yoritilib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

KALIT SO'ZLAR

tarbiyasi murakkab bolalar, pedagogik ta'sir, individual yondashuv, ijtimoiy muhit, xulq-atvor, tarbiya, psixologik xususiyatlar, profilaktika, ta'lim tizimi, oila hamkorligi

Zamonaviy jamiyatda yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash masalasi eng muhim ijtimoiy vazifalardan biri hisoblanadi. Biroq barcha bolalar bir xil ijtimoiy, psixologik va pedagogik sharoitda ulg'aymaydi. Ayrim bolalarda xulq-atvor buzilishlari, ijtimoiy moslashuv muammolari, intizomsizlik, agressivlik yoki befarqlik kabi holatlar kuzatiladi. Bunday bolalar odatda tarbiyasi murakkab bolalar toifasiga kiritiladi. Ular bilan ishlash oddiy pedagogik yondashuvlardan ko'ra chuqurroq, tizimli va ilmiy asoslangan ta'sir choralarini talab etadi. Tarbiyasi murakkab bolalar bilan ishlash jarayonida pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki psixolog, tarbiyachi va yo'naltiruvchi sifatida ham faoliyat olib boradi. Shu sababli pedagogik ta'sir usullarini to'g'ri tanlash va qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada aynan shu muammo atroflicha tahlil qilinadi.

Tarbiyasi murakkab bolalar bilan ishlash jarayoni murakkab, ko'p qirrali va uzoq muddatli pedagogik faoliyatni talab etadi. Bunday bolalarning xulq-atvori ko'pincha tashqi omillarning yig'indisi sifatida shakllanadi, ya'ni oiladagi nosog'lom muhit, ota-onalarning befarqligi yoki ortiqcha qat'iyligi, ijtimoiy tengsizlik, axborot oqimining nazoratsizligi, salbiy tengdoshlar ta'siri hamda psixologik travmalar ularning shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois pedagogik ta'sir usullarini qo'llashdan avval bolaning ijtimoiy va psixologik portretini chuqur o'rganish zarur bo'ladi. Bu o'rganish jarayoni tizimli kuzatuv, suhbat, ota-onalar bilan muloqot, psixologik diagnostika va pedagogik tahlil orqali amalga oshiriladi.

Tarbiyasi murakkab bolalar bilan ishlashda eng muhim yondashuvlardan biri bu individual yondashuv hisoblanadi. Har bir bolaning muammosi, ehtiyoji va ichki kechinmalari turlicha bo'lganligi sababli yagona metod orqali samarali natijaga erishish qiyin. Individual yondashuv pedagogdan yuqori darajadagi kuzatuvchanlik, empatiya va moslashuvchanlikni talab qiladi. Masalan, ayrim bolalar e'tibor yetishmasligi sababli agressiv xatti-harakatlar namoyon etsa, boshqalari o'ziga bo'lgan ishonchning pastligi tufayli

passiv va befarq bo‘lib qoladi. Shu bois pedagog har bir holatni alohida tahlil qilib, mos ta’sir choralarini tanlashi kerak bo‘ladi[1].

Pedagogik ta’sir jarayonida ijobiy motivatsiya yaratish alohida o‘rin tutadi. Tarbiyasi murakkab bolalar ko‘pincha o‘zlarini jamiyatda keraksiz yoki qadrsiz his qiladilar. Ularning aksariyati tanqid va jazoga ko‘proq duch kelgan bo‘lib, bu esa ularda qarshilik yoki befarqlik kayfiyatini kuchaytiradi. Shu sababli pedagog bolaga ijobiy munosabatni shakllantirishi, uning har qanday kichik muvaffaqiyatini ham e’tirof etishi va rag‘batlantirishi zarur. Bu orqali bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi, u ijobiy faoliyatga intila boshlaydi. Rag‘batlantirish nafaqat moddiy, balki ma’naviy shaklda ham amalga oshiriladi, masalan, maqtov, ishonch bildirish, jamoa oldida e’tirof etish kabi usullar orqali.

Shuningdek, pedagogik ta’sir usullaridan biri sifatida muloqot madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Tarbiyasi murakkab bolalar bilan muloqotda qo‘pollik, keskin tanqid yoki solishtirish kabi salbiy usullar mutlaqo samarasiz hisoblanadi. Aksincha, ochiq va samimiy suhbat, tinglash madaniyati, bolaga o‘z fikrini erkin ifoda etish imkoniyatini berish uning ichki dunyosini ochishga yordam beradi. Pedagog bolaning muammosini faqat tashqi xatti-harakat orqali emas, balki uning ichki hissiy holati orqali tushunishga intilishi kerak.

Pedagogik ta’sirning yana bir muhim jihati bu ijtimoiy muhitni ijobiy tomonga o‘zgartirishdir. Bola faqat maktabda emas, balki oilada va jamiyatda ham tarbiyalanadi. Agar uning atrof-muhiti salbiy bo‘lsa, maktabdagi tarbiyaviy ishlar yetarli samara bermaydi. Shu bois pedagog ota-onalar bilan muntazam hamkorlik olib borishi, ularga pedagogik maslahatlar berishi, oilaviy muammolarni hal etishda yordam ko‘rsatishi zarur. Oila va maktab o‘rtasidagi hamkorlik kuchli bo‘lgan taqdirda bolaning xulq-atvorida ijobiy o‘zgarishlar tezroq kuzatiladi.

Bundan tashqari, tarbiyasi murakkab bolalar bilan ishlashda faoliyatga yo‘naltirish usuli ham samarali hisoblanadi. Bo‘sh vaqtni mazmunli tashkil etish, bolani sport, san’at, texnika yoki boshqa foydali mashg‘ulotlarga jalb etish uning energiyasini ijobiy yo‘nalishga buradi. Faoliyat jarayonida bola o‘z qobiliyatlarini namoyon etadi, muvaffaqiyat hissini tuyadi va asta-sekin salbiy xatti-harakatlardan uzoqlasha boshlaydi. Ayniqsa jamoaviy faoliyat turlari bolada mas’uliyat, hamkorlik va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Pedagogik ta’sir jarayonida profilaktik yondashuv ham katta ahamiyatga ega. Bu yondashuv muammolarni yuzaga kelishidan oldin oldini olishga qaratilgan bo‘lib, ijobiy psixologik muhit yaratish, sinf jamoasida sog‘lom munosabatlarni shakllantirish, nizolarni vaqtida bartaraf etish kabi chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Profilaktik ishlar doimiy va tizimli bo‘lishi kerak, chunki bir martalik ta’sir uzoq muddatli natija bermaydi.

Tarbiyasi murakkab bolalar bilan ishlashda pedagogning shaxsiy fazilatlari ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Pedagog sabr-toqatli, bag‘rikeng, adolatli va mehribon bo‘lishi kerak. U bolaga nisbatan ishonchni yo‘qotmasligi, har qanday vaziyatda ham ijobiy yondashuvni saqlab qolishi zarur. Chunki bolalar ko‘pincha pedagogning munosabatiga qarab o‘z xatti-harakatlarini o‘zgartiradilar. Agar pedagog bolaga ishonch bildirsa, bola ham o‘zini o‘zgartirishga harakat qiladi[2].

Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlardan foydalanish ham samaradorlikni oshiradi. Interaktiv metodlar, muammoli vaziyatlar, rolli o‘yinlar va trening mashg‘ulotlari orqali bolalarning fikrlash faolligi oshiriladi, ular o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilishga o‘rganadilar. Bu esa ularning ongli ravishda ijobiy qarorlar qabul qilishiga yordam beradi.

---

[1] Hasanboyeva O. *Tarbiya nazariyasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.

[2] Yo‘ldoshev J. *Pedagogik mahorat asoslari*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012.

Umuman olganda, tarbiyasi murakkab bolalar bilan ishlashda pedagogik ta’sir usullari kompleks, tizimli va individual yondashuv asosida amalga oshirilishi zarur. Faqatgina bir yo‘nalishdagi ta’sir orqali emas, balki psixologik, ijtimoiy va pedagogik omillar uyg‘unligida ishlash orqali samarali natijaga erishish mumkin.

Tarbiyasi murakkab bolalar bilan ishlash muammosi pedagogika va psixologiya fanlarining kesishgan nuqtasida joylashgan bo‘lib, ushbu jarayonni samarali tashkil etish ko‘p omilli yondashuvni talab etadi. Muhokama jarayonida avvalo shuni ta’kidlash lozimki, tarbiyasi murakkablik faqat bolaning individual xususiyati emas, balki u yashayotgan ijtimoiy muhit mahsuli sifatida shakllanadi. Shu sababli bunday bolalar bilan ishlashda muammoni faqat bola shaxsida emas, balki uning atrofidagi ijtimoiy, oilaviy va ta’limiy muhitda ham izlash zarur.

Ko‘plab ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tarbiyasi murakkab bolalarning aksariyatida oilaviy muhitdagi muammolar asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ota-onalarning befarqligi, ortiqcha nazorat, nizoli muhit yoki iqtisodiy qiyinchiliklar bolaning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Natijada bola o‘zini himoya qilish yoki e’tibor qozonish maqsadida agressiv yoki intizomsiz xatti-harakatlarni namoyon eta boshlaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, pedagogik ta’sir usullari faqat maktab doirasida cheklanib qolmasligi, balki oila bilan uzviy hamkorlikda olib borilishi lozim. Muhokamada bu jihat alohida e’tiborni talab qiladi, chunki oila va maktab o‘rtasidagi uzilish har qanday tarbiyaviy ishning samaradorligini pasaytiradi.

Yana bir muhim masala – bu tarbiyasi murakkab bolalarga nisbatan qo‘llaniladigan an’anaviy jazolash usullarining samarasizligi hisoblanadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, keskin tanbeh, jazo yoki bosim orqali bolani ijobiy tomonga o‘zgartirish ko‘pincha aks ta’sir ko‘rsatadi. Bunday yondashuv bolada norozilik, qarshilik yoki ichki izolyatsiyani kuchaytiradi. Shu bois zamonaviy pedagogikada konstruktiv yondashuv, ya’ni tushuntirish, ishontirish, rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlash asosidagi metodlar ustuvor hisoblanadi. Muhokamada aynan shu yondashuvlarning afzalligi va ularning uzoq muddatli samarasi keng tahlil qilinadi.

Shuningdek, muhokama jarayonida individual yondashuvning ahamiyati ham alohida ta’kidlanadi. Har bir bolaning muammosi o‘ziga xos bo‘lgani sababli, umumiy metodlardan foydalanish yetarli natija bermaydi. Ba’zi bolalar uchun psixologik qo‘llab-quvvatlash muhim bo‘lsa, boshqalari uchun faoliyatga jalb etish yoki ijtimoiy muhitni o‘zgartirish samaraliroq bo‘lishi mumkin. Shu bois pedagog har bir o‘quvchini chuqur o‘rganib, unga mos individual strategiyani ishlab chiqishi zarur. Bu esa pedagogdan yuqori darajadagi kasbiy mahorat va psixologik bilimlarni talab qiladi[3].

Muhokamada yana bir dolzarb jihat sifatida zamonaviy axborot makonining bolalar tarbiyasiga ta’siri ham ko‘rib chiqiladi. Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi bolalarning dunyoqarashi va xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Nazoratsiz axborot oqimi, zo‘ravonlikni targ‘ib qiluvchi kontent yoki noto‘g‘ri ijtimoiy idealar bolalarning psixologik rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli pedagoglar va ota-onalar bolalarning axborotdan foydalanish madaniyatini shakllantirishga alohida e’tibor qaratishlari zarur. Bu jarayonda tushuntirish, nazorat va muqobil faoliyatlar taklif etish muhim hisoblanadi.

Bundan tashqari, muhokama davomida jamoaviy muhitning roli ham keng tahlil qilinadi. Sinf jamoasida sog‘lom psixologik iqlimni yaratish tarbiyasi murakkab bolalarning ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Agar bola jamoa tomonidan qabul qilinsa, u o‘zini jamiyatning bir qismi sifatida his qiladi va ijobiy xatti-harakatlarni namoyon etishga intiladi. Aksincha, rad etilgan yoki kamsitilgan bola yanada agressiv yoki befarq bo‘lib

[3] Nishonova Z. *Yosh psixologiyasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2013.

qolishi mumkin. Shu bois pedagog sinfda o‘zaro hurmat, hamkorlik va qo‘llab-quvvatlash muhitini shakllantirishi zarur.

Muhokamada pedagogik ta’sirning samaradorligini oshirishda interaktiv metodlarning o‘rni ham alohida qayd etiladi. Rolli o‘yinlar, treninglar, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish kabi metodlar bolalarning ongli fikrlashini rivojlantiradi va ularni o‘z xatti-harakatlarini anglashga undaydi. Bu usullar orqali bolalar o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, nizolarni hal qilish va to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarini egallaydilar.

Shu bilan birga, muhokama jarayonida pedagogning shaxsiy namunasining ahamiyati ham e’tibordan chetda qolmaydi. Bolalar ko‘pincha so‘zdan ko‘ra amaliy harakatlarga ko‘proq e’tibor qaratadilar. Agar pedagog o‘z xulqi, muomalasi va qadriyatlari orqali ijobiy namuna bo‘la olsa, bu tarbiyaviy ta’sirning eng samarali shakliga aylanadi. Shu bois pedagogning professional kompetensiyasi bilan bir qatorda uning shaxsiy fazilatlari ham muhim rol o‘ynaydi[4].

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, tarbiyasi murakkab bolalar bilan ishlashda yagona universal metod mavjud emas. Samarali natijaga erishish uchun pedagogik, psixologik va ijtimoiy yondashuvlar uyg‘unlashtirilgan holda qo‘llanilishi zarur. Faqat kompleks va tizimli ishlar orqali bunday bolalarni ijobiy rivojlanish yo‘liga yo‘naltirish mumkin.

Tarbiyasi murakkab bolalar bilan ishlash pedagogik faoliyatning eng nozik va mas’uliyatli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon shuni ko‘rsatadiki, boladagi har qanday salbiy xulq-atvor tasodifiy emas, balki muayyan ijtimoiy, oilaviy va psixologik omillar ta’sirida shakllanadi. Shu sababli bunday bolalar bilan ishlashda biryoqlama yondashuv emas, balki kompleks, tizimli va ilmiy asoslangan pedagogik ta’sir usullaridan foydalanish muhimdir. Individual yondashuv, ijobiy motivatsiya, samarali muloqot, sog‘lom ijtimoiy muhit yaratish hamda oila bilan hamkorlik qilish ushbu jarayonning asosiy tayanch nuqtalari hisoblanadi.

Shuningdek, zamonaviy ta’lim tizimi pedagogdan nafaqat bilim berishni, balki tarbiyaviy jarayonni puxta tashkil etishni ham talab etadi. Tarbiyasi murakkab bolalar bilan ishlashda sabr-toqat, bag‘rikenglik va professional yondashuv asosiy omillar bo‘lib xizmat qiladi. Har bir bolaga individual shaxs sifatida qarash, uning ichki dunyosini tushunishga intilish va ijobiy rivojlanishiga sharoit yaratish orqali kutilgan natijalarga erishish mumkin. Shu bilan birga, profilaktik ishlarni kuchaytirish, bolalarni foydali faoliyatga jalb etish va ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish ham muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, tarbiyasi murakkab bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish va ularni barkamol shaxs sifatida shakllantirish pedagog, oila va jamiyatning hamkorlikdagi sa’y-harakatlarini talab etadi. Faqatgina o‘zaro hamjihatlik va to‘g‘ri tashkil etilgan pedagogik ta’sir orqali bunday bolalarda ijobiy o‘zgarishlarga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch.
2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq.
3. Qodirov B. Pedagogika nazariyasi.
4. Hasanboyeva O. Tarbiya nazariyasi.
5. Yo‘ldoshev J. Pedagogik mahorat asoslari.
6. Nishonova Z. Yosh psixologiyasi.
7. Davletshin M. Umumiy psixologiya.

[4] G‘oziyev E. *Pedagogik psixologiya asoslari*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2011.